

"نقد و تحلیل عملکرد نظام و خدمات اطلاع‌رسانی کشاورزی در ایران"

نسرین دخت عماد خراسانی^۱

تاریخ دریافت: ۷۹/۱۱/۲۵

چکیده: "کشاورزی" که همواره مورد توجه ایران و ایرانیان بوده است، علی‌رغم پیشینه طولانی آن در این سرزمین متأسفانه تاکنون در چرخه صحیح خدمات اطلاع‌رسانی قرار نگرفته و در واقع فاقد یک نظام اطلاع‌رسانی کارآ و پویاست. این مقاله ضمن بررسی رویدادهای مهم عرضه اطلاع‌رسانی کشاورزی ایران به تحلیل وضعیت موجود پرداخته و نقطه‌های قوت و ضعف را باز می‌شناساند. در پایان با توجه به ایجاد وزارت جهاد کشاورزی در سال ۱۳۷۹ راه‌کاری را مبتنی بر تأسیس "کتابخانه ملی کشاورزی ایران" ارائه می‌دهد تا خدمات پراکنده، منزوی، و نابسامان اطلاع‌رسانی کشاورزی در کشور در پرتو یک "وفاق ملی" ساماندهی شود.

کلیدواژه‌ها: تحلیل وضعیت، اطلاع‌رسانی، کشاورزی، ایران

درآمد

گذار تاریخ نشان می‌دهد که قبل از ظهور اسلام در ایران زمین، کشاورزی مهم‌ترین پیشه مردم جامعه آن روزگار بوده است و لی متأسفانه به جز اشاره‌هایی در برخی متون مذهبی و غیرمذهبی آن زمان، آثار مکتوب که گویای این اهمیت در دوره باستان باشد یافت نمی‌گردد. از آنچه برجای مانده است چنین دریافت می‌شود که فلات ایران از نخستین سرزمین‌های جهان بوده که در آن به کشت و زرع و پرورش دام پرداخته شده است. همچنین در منابع مختلف ذکر

۱. مشاور امور کتابداری و اطلاع‌رسانی (متخصص اطلاع‌رسانی کشاورزی)

گردیده است که گیاه یونجه^۱ به عنوان بهترین علوفه دنیا در دوره مادها ضمن جنگ با یونان توسط ایرانیان به یونان برده شده و سپس در ایتالیا و سایر کشورهای اروپایی رواج یافته است (ایران‌شهر، ۱۳۴۳، ص ۱۱۵).

به گفته هرودوت نیز در زمان هخامنشیان زراعت عمده و اصلی ایرانیان گندم‌کاری بوده است (راوندی، ۱۳۵۷، ص ۲۲۵).

در سده‌های نخستین اسلامی وجود آثار کشاورزی به زبان‌های غیرفارسی - به ویژه عربی - نظیر "الفلاحة النبطية" از ابن‌وحشیه بیان‌کننده تأثیرات کشاورزی در جامعه ایرانی و ضرورت کاربرد این فن در حمایت مردمان این سرزمین است. خواجه نظام‌الملک در "سیاست‌نامه" نیز می‌نویسد: "اگر خللی در کار کشاورزی و کشاورزان در ایران روی نمود باید بی‌درنگ به تحقیق پرداخت و ریشه فساد و انحطاط را دریافت و در مقام جبران برآمد" (راوندی، ۱۳۵۷، ص ۱۲۰). نسخه‌های خطی و سفرنامه‌ها که مبین انجام کار کشاورزی در جامعه آن روزگاران هستند اهمیت و ضرورت کشاورزی را در میان مردمان ایرانی به شیوه‌های مختلف مطرح می‌کنند. در دوره مغولان کتاب "آثار و احیاء" از خواجه رشیدالدین فضل‌الله، و در دوره صفویان "ارشاد الزراعة" از فاضل هروی با نگرشی متفاوت از آثار پیشینیان به بیان مطالبی پیرامون کشاورزی پرداخته است. در عهد قاجاریان به علت تمایلی که به اخذ روش کشاورزی جدید اروپایی وجود داشت، تعدادی از آثار آنان به فارسی ترجمه شد و در اختیار علاقه‌مندان این رشته قرار گرفت. از جمله "فلاحت" ترجمه احمدخان عمادالملک است که کشاورزی را برای مبتدیان به انضمام مطالبی پیرامون خاک‌شناسی بیان می‌کند. همچنین "زراعت و صنعت" ترجمه خلیل‌خان ثقفی اعلم الدوله، "فلاحت" از ملیان دونه ترجمه نجم‌الدوله "زراعت هندوستان"، "زراعت بنگال"، و "کشاورزی" تألیف محمدفضل لاهوری نیز از جمله آثار است که در آن دوره وجود داشته و استفاده می‌شده است. در دوران حکومت قاجاریان اداره امور کشاورزی به عهده وزارت تجارت و زراعت بود (جهان آرا، ۱۳۵۶، ص ۲). پس از استقرار مشروطیت وزارت فلاحت و تجارت و فواید عامه به وجود آمد. در این زمان شورای تجارت جهت بررسی و برنامه‌ریزی پیرامون امور فلاحت زیر نظر وزارتخانه یاد شده تشکیل شد و به منظور ارائه آگاهی‌های کشاورزی و راهنمایی و تشویق مردم به انجام امور کشاورزی و بازرگانی و همچنین جلب توجه سرمایه‌داران به آبادانی کشور، مجله "فلاحت و تجارت" را منتشر کردند. این نشریه نخستین مجله کشاورزی ایران بود که ماهانه دو شماره منتشر می‌شد.

۱. نام علمی آن به لاتین Medicago است که از کلمه ماد/ Medica گرفته شده است.

بررسی سیر تطور نهادهای آموزشی، پژوهش و اجرایی کشاورزی در کشور نشان می‌دهد که هر چند سیاست دولت‌های وقت در قبال بخش کشاورزی جنبه نظارتی و اقتصادی داشته است ولی به تدریج با افزایش محصولات و ضرورت بازاریابی فرآورده‌های کشاورزی به لحاظ اولویت بخشیدن به ابعاد اقتصادی آن در مسیر تحقیق و ترویج قرار گرفته و آموزش و پژوهش را جدی تلقی کرده‌اند. چنانچه در سال ۱۲۷۹ مدرسه فلاح ناصری به عنوان نخستین نهاد آموزشی در راستای توجه به کشاورزی نوین در ایران تأسیس گردید، و پس از تغییرات شکلی بسیار، دانشکده کشاورزی (کرج) در سال ۱۳۰۹ کار خود را آغاز کرد. از طرف دیگر وزارت کشاورزی با ساختار جدید مصوب زمان خود در سال ۱۳۲۰ به انجام وظیفه پرداخت و پس از بارها ادغام و انشعاب در سال ۱۳۵۶ به نام وزارت کشاورزی و عمران روستایی تثبیت گردید تا این که در سال ۱۳۶۹ برخی از وظایف آن تفکیک شده و به جهاد سازندگی که به عنوان یک نهاد انقلابی در سال ۱۳۵۸ به وجود آمده بود، واگذار گردید و مولود جدیدی به نام وزارت جهاد سازندگی پا به عرصه ساختار جمهوری اسلامی ایران نهاد. در حال حاضر علاوه بر وزارت کشاورزی و وزارت جهاد سازندگی که مصوبه ادغام آنها در سال ۱۳۷۹ نیز اعلام شده است، تعدادی دانشکده، آموزشکده کشاورزی دولتی و غیردولتی، مراکز آموزش عالی علمی - کاربردی، پژوهشکده‌های مختلف، چندین مؤسسه و مراکز تحقیقاتی، حدود ۳۵ گروه مهندسان مشاور در حوزه کشاورزی و آب، و همچنین تعدادی زیادی شرکت‌های کشاورزی در زمینه‌های مختلف توسعه کشت و تولید انواع محصولات زراعی و باغی، تولید شکر، نخل و خرما، پرورش کرم ابریشم، مرغداری، گاو‌داری، تولید گوشت و شیر، و پرورش ماهی به فعالیت مشغولند. به سبب اهمیت مسئله کشاورزی بخشی از وظایف و فعالیت‌های بسیاری از سازمان‌های دیگر نظیر هواشناسی، انرژی اتمی، آموزش، قانونگذاری، مدیریت و برنامه‌ریزی (سازمان برنامه و بودجه سابق)، اقتصاد، آمار، نفت، صادرات و واردات، رسانه‌ها، آب، و نیرو با کشاورزی مرتبط است.

با تغییرات و تحولاتی که به تدریج در بخش کشاورزی ایران رخ داده و منجر به گسترش آن شده است، همچنین با درک ضرورت و اهمیت تحقیقات به عنوان پایه اصلی توسعه کشاورزی ضمن ایجاد ارتباط با مراکز و مؤسسات علمی و تحقیقاتی کشاورزی دنیا، تهیه و انتشار انواع مختلف آثار چاپی نیز صورت گرفته که متأسفانه فقط افزایش کمی انتشارات در بخش کشاورزی بعضاً بدون توجه به کیفیت لازم انجام شده است. تکرار در طرح مطالب و مباحث، بهره‌گیری از نوشته‌های دیگران بدون ذکر مأخذ و ارائه انواع گزارش‌های عملکرد و کارنامه‌های بدون پشتوانه مسئولیتی، از موارد چشمگیر در این مقوله و حوزه است.

هر چند که گذشت لحظه‌ها، افزایش سطح آگاهی‌ها، توسعه فعالیت‌های کشاورزی در دنیا و تأکید بر اصلاح وضعیت کشاورزی در کشورهای جهان سوم از عوامل مهم تهیه و انتشار هزاران فقره آثار مکتوب و چاپی کشاورزی در دنیا است، اما کشاورزی ایران که از آن نیز متأثر گردیده تاکنون نتوانسته است در چرخه اطلاع‌رسانی واقعی جایگاه شایسته، مثبت، و مفیدی را بیابد. راستی چرا؟ با این همه قدمت و با این حرکت، چرا حضور در بستر سالم اطلاع‌رسانی کشاورزی همواره در حد یک نقطه آرماتی مطرح شده است؟

نقد و بررسی

اگر به سال‌های گذشته حداقل دهه‌های ۴۰ تا ۶۰ بنگریم عمده بخش کشاورزی ایران را در حد یک وزارت کشاورزی می‌بینیم که گاه با وزارتخانه‌ای دیگر ادغام شده و گاه چند وزارتخانه از آن منشعب گردیده است. چنانچه در سال ۱۳۶۴ وظایف دولت وقت در مورد بخش کشاورزی میان چهار وزارتخانه به اسامی: وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستایی، وزارت تولیدات کشاورزی و مواد مصرفی، وزارت منابع طبیعی، و وزارت کشاورزی تقسیم شد. در سال ۱۳۵۰ وزارت منابع طبیعی و وزارت کشاورزی در یکدیگر ادغام شدند و وزارت کشاورزی و منابع طبیعی به وجود آمد. در سال ۱۳۵۶ وظایف مربوط به امور روستاها به وزارت کشاورزی واگذار گردید و وزارت کشاورزی و عمران روستایی نامگذاری شد (جهان آرا، ۱۳۶۵، ص ۲). وزارت کشاورزی پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران همچنان با نام وزارت کشاورزی و عمران روستایی به انجام وظایف خود می‌پرداخت تا سال ۱۳۷۰ که به نام وزارت کشاورزی مسئول انجام وظایف خود در حوزه کشاورزی به غیر از امور دام، منابع طبیعی و مسائل خاص روستاها شد. این همه تغییر و تحول، وزارت کشاورزی را که می‌توانست همانند بسیاری از کشورهای بزرگ دنیا قدمتی دیرینه با فعالیت‌های روبه رشد ولی مستمر داشته باشد، تبدیل به تابعی از متغیرهای سیاستگذاری زمان خود کرد. در هر ادغام و ابدال و انشعابی که رخ می‌داد، دهها و صدها اثر مکتوب اعم از چاپی و غیرچاپی و دست نوشته که هر یک پیامی از اوضاع کشاورزی عصر و دوره خود داشتند عمداً و یا سهواً از میان می‌رفت.

حدود سال‌های ۱۳۴۰ - ۱۳۵۵ کتابخانه مرکزی وزارت کشاورزی در طبقه نهم ساختمانی واقع در بلوار کشاورز (نبش خیابان ۱۶ آذر فعلی) به مساحت ۶۰ متر مربع با نظام رده‌بندی دیویی نسبتاً فعال و با حضور یک خانم کتابدار تجربی و علاقه‌مند حفظ حیات می‌کرد. او منابع قابل توجهی را با کمک کارشناسان خارجی مأمور در کشور و یا براساس اعزام کارشناسان ایرانی به خارج، جمع‌آوری و نگهداری می‌کرد. کتابدار مزبور مصداق تعریف کتابدار زمان خود بود،

یعنی آشنایی به روش ساده گردآوری، سازماندهی و نگهداری منابع موجود و در دسترس. در آن ایام حرکت کتابدار در جامعه و تلاش برای دسترس پذیر کردن منابع و آثار بدون مفهومی نداشت، همین طور اهمیت اشاعه اطلاعات مضبوط در کتابخانه نیز شناخته نشده بود. علاوه بر کتابخانه مرکزی وزارت کشاورزی، مؤسسات تحقیقاتی وابسته به آن نظیر: مؤسسه تحقیقات خاک و آب (خاک‌شناسی سابق)، مؤسسه تحقیقات بیماری‌های گیاهی (بررسی آفات سابق)، مؤسسه رازی (سرم سازی سابق)، مؤسسه تحقیقات اصلاح و تهیه نهال و بذر (بذر و نهال سابق)، مؤسسه تحقیقات اصلاح بذر چغندر قند (بندگاه بذر چغندر قند سابق)، مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع (باغ گیاه‌شناسی)، و همچنین مرکز پژوهش‌های دهقانی سابق، و برخی از مراکز آموزش کشاورزی مجموعه‌ای از کتاب و مجله و گزارش‌های مختلف را که اغلب جزء انتشارات خود آنها بود، بدون برخورداری از نظام خاص کتابداری جمع‌آوری کرده و با نام آرشیو یا آرشیو فنی نگهداری می‌کردند که البته با استفاده از حافظه خود مسئول در برخی موارد بازیابی هم صورت می‌گرفت.

دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران (کرج) نیز از جمله مؤسسات آموزش عالی بود که کتابخانه‌ای غنی با منابع جامع و قابل استفاده داشت و بیشتر در اختیار دانشجویان و استادان زیربط قرار می‌گرفت.^۱ در آنجا نیز علی‌رغم وجود تعدادی کتابدار متخصص^۲ به علت تغییرات سریع در انتصابات و جابه‌جایی افراد و عدم برخورداری از توان مستمر یک کتابدار متخصص در اداره امور کتابخانه به معنای اخص کلمه، نظم و نثر لازم در سازماندهی کتابخانه مزبور صورت نمی‌گرفت.

سیر تاریخ کتابداری کشاورزی ایران که به ذکر نمونه‌های برجسته‌ای از آن بسنده گردید^۳، نکته‌ای را به تأیید می‌رساند که این مقوله همانند مسائل کتاب و کتابخانه و کتابداری در دیگر حوزه‌های علوم و فنون مطروحه در کشورمان بوده است. علی‌رغم آن که پشتوانه غنی و سرشار ارزش‌های فرهنگی ایرانی - اسلامی همواره ساختار ذهنی و فکری مردمان این سرزمین را شکل بخشیده و اندیشه‌ورزی‌های ثمر بخشی را به تبلور نشانده است، اصولاً مفهوم کتابداری

۱. این کتابخانه در حال حاضر نیز به همین روال و روند فعالیت دارد و خدمات کتابداری را به مراجعان خاص خود ارائه می‌دهد.

۲. از جمله آقای دکتر حسین دانشی استاد پیشگام و سابق علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه تهران که در سال‌های ۱۳۴۳ - ۱۳۴۶ مسئولیت سرپرستی کتابخانه دانشکده کشاورزی (کرج) را به عهده داشت.

۳. کتابخانه دانشکده دامپزشکی دانشگاه تهران (تأسیس: سال ۱۳۱۹) نیز از قدیمی‌ترین کتابخانه‌های حوزه کشاورزی است که جایگاه خاصی در عرصه کتابداری کشاورزی داشته و دارد. این کتابخانه هم مانند سایر کتابخانه‌های مشابه عمل کرده و می‌کند.

علمی و نوین تا سال ۱۳۴۴ که به عنوان یک رشته تحصیلی در دانشگاه تهران - مقطع کارشناسی ارشد - مطرح شد، برای بسیاری از افراد تحصیلکرده حتی برخی از عالمان و متخصصان موضوعی ناشناخته بود. دوران رونق کتابداری علمی و نوین با توجه به شناخت این پدیده در میان سایر رشته‌های علمی در عرصه تحصیلات دانشگاهی و همچنین توسعه و اعتلای آن ضمن احراز درجات مختلف علمی و دانشگاهی مقارن با پیروزی انقلاب اسلامی ایران بود. هر چند که در ابتدا به علت شرایط خاص ناشی از جنگ تحمیلی، فرایند انتقال فرهنگ، و انقلاب فرهنگی رُخدادهایی صورت گرفت که به ثبت تاریخ رسید ولی به طور کلی واقعیت‌هایی بروز کرد که از ویژگی‌های این دوره محسوب می‌شود از جمله: انحلال و یا تعطیل شدن موقت برخی از مراکز علمی، آموزشی و پژوهشی؛ عدم کارآیی کتابخانه‌ها با همان قالب همیشگی خود؛ عدم دسترسی به کتاب‌ها و مجلات مفید علمی، فنی و پژوهشی به مشکلات تأمین اعتبارات ارزی و ریالی برای تهیه منابع و مواد کتابخانه‌ای؛ و صدور بخشنامه‌ها و دستورالعمل‌های مختلف مانند بخشنامه دستور محو آثار طاغوت در کتابخانه (سال ۱۳۵۹) که به علت عدم تصمیم صحیح کارگزاران و مجریان امر، نتایج اسفباری را برجای نهاد. کتابخانه‌های کشاورزی هم به تبع همین متغیرها و به لحاظ عدم دلسوزی کتابداران وقت و شاید نبود کتابداران آگاه و متعهد از جریان مذکور دور نماندند و در ورطه بودها و نبودها قرار گرفتند. در مرداد ۱۳۵۹ جرقه‌ای^۱ در اذهان مسئولان وقت با ضرورت پی‌گیری طرح ایجاد مرکز اسناد و مدارک علمی و تحقیقاتی کشاورزی روشن شد. زیرا این مرکز در قالب یک طرح کاربردی حدود سال‌های ۵۵-۱۳۵۴ با مباشرت و مشاورت آقای مارتیز - کارشناس خارجی کتابداری که مدتی در ایران زندگی می‌کرد - ظاهراً شروع به کار کرد ولی با پیروزی انقلاب اسلامی ایران همانند بسیاری کارهای مشابه بدون انجام تعهدات اعلام و تصویب شده به حالت ناقص باقی مانده بود. به هر حال مرکز مذکور و کتابخانه آن به عنوان ثمره تلاش‌ها و کوشش‌ها، رنج‌ها و نبردها، پیوندها و پیمان‌ها، آگاهی‌ها و تجربه‌های مفید در حوزه ذیربط در تاریخ ۱۹ بهمن ماه سال ۱۳۶۰ مبتنی بر اصول کتابداری علمی و نوین کار واقعی خود را آغاز کرد (عماد، ۱۳۷۰، ص ۸۵-۹۰). در واقع نوزادی بود در عرصه بیکران علوم کشاورزی که باید شناخته می‌شد و رشد می‌کرد و خدمات شایسته کتابداری و اطلاع‌رسانی را به جامعه تحقیقات کشاورزی با بهره‌گیری از فنون و ابزارهای مختلف و متداول زمان خود منظم به آینده فکری به لحاظ خصیصه بالندگی مراکز اطلاعاتی ارائه می‌داد. در پی ایجاد این مرکز در بخش کشاورزی نیز به تدریج تفکر ضرورت برخورداری از کتابخانه

۱. ضرورت برپایی مرکز اسناد و مدارک علمی و تحقیقاتی کشاورزی (مرکز اطلاعات و مرکز علمی کشاورزی فعلی) مبتنی بر نظام علمی و نوین کتابداری پیشنهاد اینجانب [نگارنده] بود که در سال ۱۳۵۹ مطرح و پی‌گیری شد.

علمی و یا به کلام خودشان "آرشیو فنی" اصولی نضج گرفت. مؤسسات و مراکز تابعه وزارت کشاورزی در این حرکت پیشگام بودند. شرکت‌های مهندسان مشاور نیز در این نوجویی گام برداشتند. دانشکده‌ها و آموزشکده‌های کشاورزی و همچنین مراکز آموزشی (دبیرستان‌های کشاورزی) در سراسر کشور در فرایند تحول و توسعه و یا ایجاد چنین مکانی قرار گرفتند. مرکز اسناد و مدارک علمی و تحقیقاتی^۱ کار خود را به خوبی شروع کرد و با فرانگیری به حوزه خدمات عمومی فعال‌تر شد. کار امانت را از شکل درون سازمانی به برون مرزی کشاند، از سوی دیگر با تهیه و انتشار نشریات مختلف نظیر: "آگاهی نامه کشاورزی" [فصلنامه‌ای حاوی آخرین اطلاعات علمی و تحقیقاتی کشاورزی: رویدادها و تازه‌های رسیده به مرکز]، "مجموعه فهرست شده" [فصلنامه‌ای حاوی اطلاعات کتابشناختی کلیه کتاب‌ها، اسناد و مدارک، و نشریات ادواری آماده سازی شده در مرکز]، "فهرست سالانه انتشارات وزارت کشاورزی" [به منظور گردآوری کلیه انتشارات تحت پوشش وزارت کشاورزی در سطح کشور مبتنی بر ضوابط و مقررات مندرج در بخشنامه صادره وزارتخانه تهیه و تدوین می‌گردید]، امکان مراجعات مکرر حضوری و غیرحضوری را گسترش داد. اما هنوز در پی جذب استفاده‌کنندگان واقعی خود بود و لذا حرکت را به شکل دیگری آغاز کرد. این بار به دنبال و به میان آنها رفت. به آزمایشگاه‌های تخصصی کشاورزی و به مزارع آزمایشی وارد شد و ضمن دیدن برنامه‌های تحقیقاتی با متخصصان در محل کارشان مذاکراتی انجام داد. بسیاری از آنها حوصله و یا وقت مراجعه به کتابخانه را نداشتند و برخی به این باور نرسیده بودند که کتابخانه کلید پژوهش‌های علمی آنهاست. در نتیجه از چگونگی خدمات اطلاع‌رسانی کشاورزی از طریق مرکز بی‌خبر بودند و شناخت هم نداشتند. متأسفانه نشریات مرکز نیز به طور معمول در بخش‌ها و نزد مسئولان اجرایی می‌ماند و به دست آنهايي که باید برسد نمی‌رسید. در پی دریافت این واقعیت فکر ارائه خدمات مستقیم به فرد متخصص مطرح شد و با توجه به زمینه موضوعی و تخصصی هر یک از آنها پرونده موقتی بر مبنای موضوع مورد تحقیق و موارد درخواستی آنان در مرکز به وجود آمد که به محض دریافت تازه‌ترین مدارک و منابع در حوزه موضوعی ذریعاً سریعاً برایشان ارسال می‌شد^۲. بدین ترتیب بخش اشاعه اطلاعات گزیده در مرکز ایجاد گردید و برای توفیق در انجام این وظیفه نوین باید مرتباً از انواع منابع مرجع ردیف دوم مؤسسات معتبر بین‌المللی و منطقه‌ای کشاورزی استفاده می‌شد. کم‌کم زمان آن فرا رسید که باید علاوه بر ارائه خدمات

۱. در حال حاضر با نام مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی فعالیت دارد.

۲. یاد آور می‌شود در آن ایام هنوز کاربرد رایانه در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاعات ایران مطرح نشده بود و همه فعالیت‌های مذکور به شیوه سنتی انجام می‌شد.

مستقیم و غیرمستقیم کتابخانه‌ای کشاورزی، اهمیت نقش اطلاعات در پیشبرد تحقیقات کشاورزی به طور جدی مطرح گردد. برای نخستین بار در سال ۱۳۶۵ مقاله‌ای را به عنوان "نقش مدیریت اطلاعات در جهت تقویت تحقیقات ملی کشاورزی" در ماهنامه زیتون مجله علمی - تخصصی وزارت کشاورزی [چاپ شد (ترپ، ۱۳۶۵، ص ۳۶-۳۹). این مقاله حاکی از آن بود که نظام تحقیقات ملی کشاورزی بخشی از دانش کشاورزی متمرکز در یک کشور است که قابلیت تصمیم در سراسر دنیا را دارد. بر این اساس باید کتابخانه و خدمات اطلاع‌رسانی کشاورزی در همه‌جا به ویژه در کشورهای در حال رشد از اولویت خاصی برخوردار باشد زیرا آگاهی به موقع از نتایج تحقیقات کشاورزی از طریق برنامه‌ریزی‌های دقیق و منظم در سراسر کشور از ضروریات به شمار می‌رود و برای تحقق این امر باید کتابداران و اطلاع‌رسانان کشاورزی به عنوان یک متخصص در امر سازماندهی و مدیریت منابع اطلاعاتی همکاری نزدیک با محققان مزبور داشته باشند. در این مقاله تأکید بر اولویت بازبینی کتابشناختی آثار "خاک گرفته و از یاد رفته" تولید شده در داخل کشور نیز شده بود و بدین ترتیب نقش کتاب‌ها و منابع مرجع نیز مورد توجه قرار داده شد.

ورود نشریات فائو (سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد) شامل: انواع آمار نامه‌ها، کتابشناسی‌های جاری عمومی و گزیده؛ همچنین چکیده‌نامه‌های CAB^۱، کتابشناسی جاری کتابخانه ملی کشاورزی امریکا (وزارت کشاورزی ایالات متحده) و بسیاری دیگر موجب شد که در درس مرجع‌شناسی مقطع کارشناسی ارشد کتابداری دانشگاه تهران به آن توجه زیادی شود، به طوری که ضمن این درس مقوله آشنایی با مراجع اختصاصی کشاورزی نیز مطرح گردید و پایگاه این آشنایی کاربردی، کتابخانه مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی در سازمان تحقیقات کشاورزی بود. نظام‌های اطلاع‌رسانی اگریس^۲ (نظام بین‌المللی اطلاعات علمی و فنی کشاورزی) و کاریس^۳ (نظام بین‌المللی تحقیقات جاری کشاورزی) که از ابداعات فائو بودند نیز با توصیه مکرر آن در میان کشورهای عضو از جمله ایران مورد توجه واقعی قرار گرفت. برای کاربری هر چه بیشتر از این دو نظام ارزشمند که ماحصل آن پیوند میان متخصصان و مروجان و دست‌اندرکاران کشاورزی دنیا با تأکید بر کشورهای در حال رشد است، آموزش‌های مکرر مرتبط و کوتاه مدت نیز برنامه‌ریزی شد و با شرکت در همایش‌های تخصصی منطقه‌ای و بین‌المللی، و

1. International Center for Agriculture and Biosciences

2. Agris international Information System for the Agricultural Sciences and Technology)

3. Caris (Current Agricultural Research Information System)

کارآموزی در مرکز آگریس و کاریس فائو (ژم) تحقق یافت. یکی از مهم‌ترین منابع کتابشناسی جاری فائو به نام "اگریندکس"^۱ هر ماه با معرفی حدود ۱۰ هزار عنوان اثر مکتوب و چاپی کشاورزی از سراسر جهان نقش هدایت‌کننده‌ای یافته بود [همچنان تداوم دارد] به ویژه آن که به علت عضویت رسمی ایران در فائو امکان دستیابی به متون مربوط نیز به وجود داشت. در میان کار، پرسشی پیش آمده که چرا کشاورزی ایران در اگریندکس مطرح نیست؟ و این خود دست‌مایه حرکت‌های بعدی شامل انواع مکاتبات و مذاکرات میان مرکز با کارشناسان اطلاع‌رسانی فائو شد. ضمن آن آموزش‌های ویژه صورت گرفت و افرادی نیز آماده کار شدند و نتیجه این تعقل درج نام و مشخصات برخی از متخصصان کشاورزی ایران و معرفی آثار چاپی آنها در اگریندکس (سال ۱۹۸۵) شد. گسترش خدمات روزافزون اطلاع‌رسانی کشاورزی موجب شد که در مورد ایجاد شبکه اطلاع‌رسانی کشاورزی کشور تفکر شود و پیش‌نویس طرح آن نیز آماده گردد. بستری مهیا همچون رودخانه‌ای سیال و پُرشتاب که هر روز نویدی را برای معنی بخشیدن به نظام کارآ و پویایی اطلاع‌رسانی کشاورزی کشور در برداشت، فکر رایانه‌ای کردن کتابخانه، مخزن باز، ارتباطات بین‌المللی و منطقه‌ای، گسترش خدمات عمومی، همکاری متقابل با کتابخانه ملی و سایر کتابخانه‌های کشور، تشکیل انواع کارگاه‌های آموزشی کوتاه مدت برای کارشناسان و متخصصان رشته‌های مختلف کشاورزی به منظور آشنایی با شیوه بهره‌گیری از کتابخانه و آشنایی با مراجع تخصصی کشاورزی، آموزش حین خدمت کتابداران تجربی و ارتقاء کیفی کتابداران تحصیل‌کرده به صورت انجام بازدیدهای مختلف و شرکت در همایش‌های عمومی و تخصصی گوناگون و گذراندن دوره‌های تخصصی ذیربط مقدمه‌ای بر شفافیت کتابداری و اطلاع‌رسانی کشاورزی در کشور بود. اما این دوران که به قول حضرت حافظ "خوش درخشید ولی دولت مستعجل بود" از رونق درآمد و به رکود نشست. اعتلای این مرکز موجب شد که اشتیاق نیل به مدیریت آن در وجود آنهایی که جایگاهی برای ریاست نمی‌یافتند شعله‌ور شود. از این رو رفت و آمد در این مسیر شروع شد. از مرکز به عنوان سکوی پرتاب برای کسب سایر مقامات استفاده کردند و یا آن را برای بر خورداری از امکانات مدیریتی نظیر خودرو شخصی - دولتی، سفرهای خارج از کشور و غیره در قالب یک وادی دنج برگزیدند و بدان متصل شدند. آنها که نه علم کتابداری می‌دانستند و نه با واژه ارزشمند خدمات کتابخانه آشنایی داشتند ناخواسته از هم گسیختگی تارو پودهای بافته شده را موجب شدند. زیرا در دنیایی که لحظه به لحظه پیشرفت و رونق مسائل اطلاع‌رسانی در حوزه‌های مختلف علوم و فنون روبه‌تزايد است. اگر

حرکتی واقعی و سازنده صورت نگیرد مرگی را به دنبال خواهد کشید به نام رکود و درجاذدن، که قطعاً از انحلال اسفبارتر است. بدین علت که در انحلال، نبودن و نداشتن مطرح است ولی شدن و ایجاد در پی آن امکان‌پذیر است اما در رکورد، رخوت جایگزین شور و شوق می‌شود، کارهای نمایشی رونق می‌یابد، تصور و گمان به انجام کارهای صحیح راه دقت و صحت مداری را ناهمواره و دشوار می‌کند. در این مرحله است که اطلاعات گذشته نگر به جای داده‌های اطلاعاتی روزآمد عرضه و کاربران شتابزده ناآگاه یا از آنها بدون توجه به ضرورت تأمین اطلاعات و مطلوبیت لازم صرفاً به لحاظ رفع تکلیف بهره‌برداری می‌کنند و یا کلاً دچار حیرت و سرگردانی می‌شوند. به هر صورت چراغ شفاف و همیشه روشن خدمات اطلاع‌رسانی را که لازمه وجودی آنست یا حجاب ندانم کاری‌ها تارو کدر می‌کنند.

در سال ۱۳۶۸ همزمان با کم‌نور شدن تابش‌های روبه پیشرفت مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی جرقه دیگری در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی کشاورزی ایران زده شد. گردآوری، بررسی و تحلیل، و سازماندهی اطلاعات مربوط به کشاورزی ایران از دیرایام یعنی قبل از ظهور اسلام در ایران زمین تا سال ۱۳۶۹ حرکت و کار جدیدی بود که در وزارت کشاورزی در راستای برنامه پنج‌ساله اول توسعه آغاز شد و بعد از پنج سال کار مداوم مجموعه‌ای در ۶ جلد بالغ بر ۲۱ هزار مدخل تحت عنوان "فهرستگان کشاورزی ایران"^۱ چاپ و منتشر شد. در سال ۱۳۷۲ نیز اطلاعات این مجموعه به رایانه سپرده شد و برای نخستین بار در کشور "بانک اطلاعات کتابشناختی کشاورزی ایران"^۲ به وجود آمد که تا سال ۱۳۷۶ پاسخ‌گویی سریع و آسان مراجعه‌کنندگان در حوزه پژوهش‌های کشاورزی بود. اما همه این فعالیت‌ها با تغییر مدیریت در سطح مؤسسه حمایت‌کننده، یعنی مرکز مطالعات برنامه‌ریزی و اقتصادی کشاورزی به بیرنگی کشانده شد تا آنجا که در سال ۱۳۷۸ به کل خاموش گردید. مرکز مذکور که در حال حاضر به نام مؤسسه پژوهش‌ها و برنامه‌ریزی اقتصادی خوانده می‌شود در اواخر سال ۱۳۷۱ با مصوبه شورای عالی اداری از ادغام سه واحد موازی وزارت کشاورزی در حوزه برنامه‌ریزی به وجود آمد و بخش اطلاعات و انتشارات آن نیز در سال ۱۳۷۲ مبتنی بر روش علمی و نوین کتابداری و اطلاع‌رسانی کشاورزی تأسیس گردید. در این بخش هر اقداماتی که صورت می‌گرفت با هدف ایجاد الگویی برای سایر واحدهای تحت پوشش وزارت کشاورزی در درجه اول و سپس بخش کشاورزی کشور بود. از این رو تشکیل کارگاه‌های آموزشی متعدد برای

۱. این کتاب در سال ۱۳۷۳ در دوازدهمین دوره کتاب سال جمهوری اسلامی ایران عنوان کتاب برگزیده را اخذ کرد.

۲. نرم‌افزار این بانک اطلاعاتی برای نخستین بار در محیط CDS.ISIS توسط شرکت پارس آدرخش تهیه و نصب گردید.

انواع مراجعان و کاربران در سطوح مختلف، برپایی دوره‌های آموزش کاربردی کوتاه مدت کتابداری و اطلاع‌رسانی برای کتابداران تجربی وزارت کشاورزی در سراسر کشور، متمرکز ساختن فهرست‌نویسی رده‌بندی، ایجاد و توسعه بانک اطلاعات کتابشناختی کشاورزی ایران (اگریس ملی)، ایجاد بانک اطلاعات کتابشناختی زنان در کشاورزی، ایجاد بانک اطلاعات تحقیقات جاری کشاورزی کشور (کاریس ملی)، طراحی بانک اطلاعات زنان در کشاورزی، تهیه و تدوین انواع نشریات آگاهی‌رسانی جاری هفتگی و ماهانه نظیر: تازه‌های رسیده، مقاله‌نامه، چکیده‌نامه و... به زبان فارسی و انگلیسی، همکاری با رسانه‌های دیداری - شنیداری و نوشتاری، چاپ و نشرده‌ها کتاب در زمینه اقتصاد کشاورزی، برپایی نمایشگاه‌های تخصصی در مراکز استان‌ها با همکاری سازمان‌ها و دانشکده‌های ذریبط، راهکارهایی بودند که هدف مذکور را به تبلور می‌رساندند. ضمناً این بخش برای پیوستن به اگلینت^۱ (شبکه کتابخانه‌های کشاورزی عضو فائو) با هدف ایجاد امکانات جست‌وجوی پیوسته اطلاعات کشاورزی، برای نخستین بار نظام رده‌بندی فائو را ویژه مجموعه کشاورزی در کشور به اجرا در آورد. ولی همان‌طور که قبلاً اشاره شد با تغییر نظام مدیریتی آن گام‌ها از حرکت باز ایستادند و فقط کتابخانه‌ای با ظرفیت مشخص و فعالیتی محدود در حد ارائه خدمت به کارکنان همین مؤسسه برجا ماند.

از طرف دیگر با تفکیک وظایف وزارت کشاورزی و ایجاد وزارت جهاد سازندگی، مرکز اطلاع‌رسانی و خدمات علمی جهاد سازندگی در سال ۱۳۷۱ تأسیس گردید (کشتی رانی، ۱۳۷۹). این مرکز با توجه به فن‌آوری‌های نوین در حوزه اطلاع‌رسانی کشاورزی مانند: استفاده از بانک‌های اطلاعاتی کشاورزی دنیا و شبکه‌های بین‌المللی اطلاع‌رسانی، برگزاری دوره‌ها و کارگاه‌های آموزشی تخصصی، ارائه خدمات مشاوره، برپایی همایش‌های تخصصی ملی و بین‌المللی، انجام پژوهش‌های بنیادی و کاربردی، تهیه و انتشار کتاب‌ها و نشریات مختلف در زمینه کتابداری و اطلاع‌رسانی به طور اعم و تأکید بر کشاورزی متناسب با نیازهای کاربران خاص خود و همچنین ایجاد یک کتابخانه تخصصی سهم‌به‌سزایی را در بالندگی کتابداری و اطلاع‌رسانی کشاورزی به عهده داشته است. نقش مدیریت آگاه و حضور کتابداران و اطلاع‌رسانان متخصص از ویژگی‌های این مرکز به شمار می‌رود. اما جاذبه فن‌آوری اطلاعات و نوآوری‌های روزافزون این حوزه در خصوص ارتباطات منطقه‌ای و بین‌المللی موجب شد که این مجموعه فعال و کارآ از توجه به داده‌های اطلاعات کشاورزی داخل کشور در چارچوب وظایف وزارت جهاد تقریباً دور بماند و علی‌رغم امکانات خوب و مناسب از قبیل مدیریت

آگاه، اعتبارات مکفی، و نیروی انسانی مجرب، نسبت به ایجاد بانک‌های اطلاعاتی ملی اقدامی نکند و یا حداقل ارائه ندهد.

علاوه بر سه مرکز محوری یاد شده، واحدهای دیگری به نام کتابخانه، آرشیو، مرکز اطلاعات و امثال آنها وجود داشته و دارند که به طور مستقیم و یا غیرمستقیم به ارائه خدمات کتابداری و اطلاع‌رسانی کشاورزی می‌پردازند، نظیر: مؤسسه تحقیقات مهندسی زراعی و سایر مؤسسات تحقیقاتی وابسته به وزارت کشاورزی (که قبلاً ذکر شد)، مراکز آموزش کشاورزی، شرکت توسعه نیشکر و صنایع جانبی، شرکت کشت و صنعت مغان، سازمان‌های کشاورزی، ادارات کل منابع طبیعی، مؤسسه تحقیقات دامپروری، سازمان دامپزشکی، مؤسسه رازی، شرکت سهامی شیلات ایران و مؤسسه تحقیقاتی وابسته به آن، مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع، سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور (دفتر حفاظت خاک و آنجیزداری، دفتر تثبیت شن و کویر زدائی،...)، معاونت ترویج و مشارکت مردمی جهاد سازندگی، و بسیاری دیگر... که به لحاظ ساختار سازمانی یا نظارت وزارتخانه‌های ادغام شده کشاورزی و جهاد انجام وظیفه می‌کنند. در این جا باید از کتابخانه بانک کشاورزی نیز یاد شود که فعالیت رسمی خود را مبتنی بر کتابداری علمی و نوین از سال ۱۳۶۷ آغاز کرد، هر چند که تأسیس آن مربوط به سال ۱۳۴۰ است. در حال حاضر یکی از پایگاه‌های موفق اطلاع‌رسانی کشاورزی کشور در حوزه اقتصاد کشاورزی به شمار می‌رود که در صورت برخورداری از عرصه مناسب و امکانات مطلوب در راستای اهداف واقع‌بینانه خودگام‌های مؤثرتری نیز برخواهد داشت. ضمناً کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی برخی از سازمان‌های دولتی نظیر وزارت نیرو، وزارت نفت، سازمان انرژی اتمی، وزارت صنایع، سازمان نقشه‌برداری کشور، سازمان زمین‌شناسی، سازمان هواشناسی، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، سازمان صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، مرکز آمار ایران، و... نیز به فراخور وظایف مصوب و مقرر خود در زمینه کشاورزی به ارائه خدمات کتابداری و اطلاع‌رسانی می‌پردازند، هر چند که در برخی موارد جنبه روزآمد بودن اطلاعات و منابع خود را به جهت رعایت اصل اللهم فی اللهم از دست داده‌اند.

اگر فعالیت‌های ترویج کشاورزی را نوعی اطلاع‌رسانی بدانیم باید گفت که پایگاه دیگری در حوزه اطلاع‌رسانی به نام ترویج کشاورزی وجود دارد که نقش عمده آن ترویج و اشاعه اصول و فنون پدیده‌های نوین کشاورزی و دامپروری تهیه و تولید شده توسط محققان، استادان و کارشناسان ذریب در میان مروجان و کشاورزان است که از طریق تولید و اجرای فیلم‌های آموزشی در سطح روستاها و مراکز خدمات کشاورزی کشور، تأمین برنامه‌ریزی تلویزیونی و به ویژه رادیویی، و مهم‌تر از همه تهیه و انتشار انواع پوسته‌های آموزشی، راهنماها و همچنین

تألیف و ترجمه انواع جزوه‌ها و کتاب‌های آسان در زمینه‌های زراعت، باغبانی، درختکاری، سبزی کاری، مرغداری، دامپروری، زنبور داری، تغذیه دام، دامپزشکی، منابع طبیعی تجدید شونده، گیاه‌پزشکی، کودهای شیمیایی، نهاده‌های کشاورزی، آبیاری، ماشین آلات، فرآورده‌های کشاورزی، آبیاری و زهکشی؛ میوگاز، صنایع تبدیلی، و... به تبلور در می‌آید. سازمان ترویج کشاورزی ایران که در حال حاضر زیر مجموعه سازمان تحقیقات، آموزش و کشاورزی است در سال ۱۳۳۱ به منظور ترویج و اشاعه روش‌ها و پدیده‌های نوین کشاورزی در میان روستاییان و تشخیص مسائل و مشکلات کشاورزان و ارائه آن به مؤسسات تحقیقاتی و ستادی وزارت کشاورزی به وجود آمد. اما علی‌رغم فعالیت‌ها و خدماتی که هر ساله در قالب اطلاعات آماری گزارش شده است، به علت دور بودن از یک جریان صحیح اطلاع‌رسانی و عدم شناخت نقش مهم اطلاعات و ضرورت کاربرد آن در تولید بهتر محصولات فرهنگی خود نتوانستند کاملاً مؤثر و مفید واقع شوند. این مورد نیز درباره ساختار مشابه آن در وزارت جهاد که در سال ۱۳۷۱ به وجود آمد مصداق دارد.

در این میان لازم است به مرکز خدمات روستایی شهریار اشاره‌ای شود که در سال ۱۳۷۱ به علت برخورداری از یک مدیریت صحیح و مشتاق با بهره‌گیری از مشاوره یکی از متخصصان کتابداری و اطلاع‌رسانی کشاورزی توانست یک پایگاه اطلاعاتی فعال ایجاد کند تا مروجان، کارشناسان، کشاورزان، و حتی دانشجویان رشته کتابداری به فراخور حال خود از منابع و اطلاعات گردآوری و ذخیره شده در آنجا استفاده کنند (عماد، ۱۳۷۱، ص ۶۴-۶۵). اما دلهره تغییر مدیریت و احتمال جایگزینی سلیقه‌ای جدید و بی‌اعتنا، همچنین عدم تأمین اعتبارات مورد نیاز برای دوام و گسترش این پایانه از عوامل نامساعد و منفی توسعه اطلاع‌رسانی کشاورزی در این محدوده از کشور به شمار می‌رفت که متأسفانه به تحقق پیوست.

برآیند تحلیل

شرحی که گذشت حکایتی از بودن‌ها و نبودن‌ها، توانستن و نتوانستن، بایدها و نیایدها نیست، بلکه قصه پُرغصه است از آنچه که در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی کشاورزی کشور صورت گرفته است. می‌توانست بدین شکل نباشد و در فرایند تحول مثبت قرار گیرد ولی متأسفانه چنین نشد و چنانچه این گونه پیش رود باز هم نخواهد شد. بهتر است به جای هرگونه پیش‌دواری عناصر عوامل کارا و ناکارا را پشناسیم، تفکیک کرده و بررسی کنیم تا حداقل بتوان راهکاری ارائه داد و چاره‌ای اندیشید:

نیروی انسانی

منظور از نیروی انسانی در این مقاله کارگزاران و کاربران مراکز خدمات کتابداری و اطلاع‌رسانی کشاورزی هستند. آنهایی که به تأمین نیازهای اطلاعاتی مراجعان می‌پردازند یعنی کتابداران و اطلاع‌رسانان، و آنهایی که در پی تأمین نیازهای اطلاعاتی خود به مراکز مزبور مراجعه می‌کنند و جامعه استفاده‌کنندگان را تشکیل می‌دهند، شامل: محققان، استادان، کارشناسان، دانشجویان، کارکنان مرتبط با مشاغل مختلف کشاورزی، مروّجان، و همچنین کشاورزان. عمده‌ترین مقوله برای این دو گروه بزرگ داشتن "سواد" است زیرا که "سواد" و "پیشرفت" دو روی یک سکه هستند. در این جا "سواد" به سه معنی مطرح می‌شود:

۱. سواد پایه، شامل توانایی خواندن، نوشتن و حساب کردن
۲. سواد اجتماعی، شامل آگاهی از محیط پیرامون و توانایی افزایش این آگاهی
۳. سواد اطلاعاتی، شامل توان‌گزینش صحیح اطلاعات مورد نیاز از میان انبوه داده‌های اطلاعاتی موجود.

سواد از نوع اول برای پیشرفت هر جامعه‌ای لازم است و از نوع دوم واجب حیاتی به شمار می‌رود و نوع سوم نیز پژوهش را مفهوم می‌بخشد. البته پژوهشی که کلید توسعه کشاورزی باشد نه نمودار ساز گزارش‌های آماری سالانه! بسیاری از متخصصان و محققان کشاورزی کشور با توجه به شکل دوم سواد همانند کشاورزان نوسواد هستند و کتابخانه‌های کشاورزی ناگزیر خواهند بود که به عنوان مراکز آگاهی بخش آنها را در معرض رویکردهای اجتماعی در حوزه کشاورزی کشور و دنیا قرار دهند. از طرفی نیروی انسانی شاغل در این گونه مراکز و کتابخانه‌ها خود دچار ضعف و ناتوانی علمی و فنی هستند. در کل کتابخانه‌ها، آرشیوها و مراکز اطلاع‌رسانی کشاورزی کشور فقط ۱۰ درصد از آنان تحصیلات کتابداری دارند و ۹۰ درصد بقیه یا به طور تجربی آموخته‌اند و یا دوره‌های کوتاه مدت آموزش کتابداری را به طور پراکنده و نامنسجم گذرانده‌اند و یا از بد حادثه به آنجا آمده و پناه گرفته‌اند. در محدوده روستاها، شهرها و شهرستان‌های کشور و حتی برخی از مراکز استانها کمتر از این در زمینه مذکور مطرح هستند. در واقع بخشی از فعالیت یک نفر به نام کارمند اختصاص به کار کتابداری دارد و آن هم در واقع چیدن کتاب‌ها به روش دل‌خواه و صرفاً مراقبت از آنهاست که گم نشود و یا از بین نرود. در این راستا پس از مدت‌ها جدل و مباحثه بالاخره در سال ۱۳۷۳ براساس موافقت سازمان امور اداری و استخدامی وقت کشور مجوز استخدام یک نفر کتابدار برای مراکز تحت پوشش وزارت کشاورزی در سراسر کشور صادر گردید. ولی این مجوز نتوانست ارزش خدمات کتابدار آگاه را مفهوم بخشد، بلکه فقط بستری هموار برای یک استخدام جدید به نام کتابدار تلقی گردید و لو آن

که به انجام وظایف دیگری مشغول شود.

سواد نوع سوم یعنی "سواد اطلاعاتی" مقوله ایست که قاعدتاً کاربرد بسیار زیاد در حوزه پژوهش‌ها، سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های کشاورزی داشته باشد که به علت کم توانی کتابداران و کم آگاهی متخصصان کشاورزی و یا عدم توجه آنان به اهمیت مورد مذکور از انگاره اصول تحقیقات کشاورزی خارج شده است و هر چه که توسط کارکنان کتابخانه‌های کشاورزی ارائه می‌گردد و یا از طریق رسانه‌های نوشتاری، دیداری - شنیداری دریافت می‌کنند بدون تعمق و تأمل به کار گرفته و در قالب انواع جزوه‌ها و مجموعه‌های پژوهشی با شکل و ظاهر آراسته عرضه می‌کنند. این است که شمار محققان و کارهای تحقیقاتی چشمگیر بوده ولی اغلب نتایج اعلام شده قابلیت استفاده و بهره‌برداری را ندارند.

مدیریت

اکثر کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی کشاورزی کشور اعم از اجرایی، پژوهشی و آموزشی (دانشگاهی) فاقد مدیر با تحصیلات کتابداری هستند. عدم آگاهی این گونه مدیران به دانش و فن کتابداری و اطلاع‌رسانی که از علوم پیشرفته زمان حاضر است موجب خسران تدریجی این گونه نهادهای فرهنگی شده و خواهد شد. به علت عدم توان تشخیص سره از ناسره در حوزه کار قادر به برنامه‌ریزی در دراز مدت و کوتاه مدت نیست و کلان‌نگری را به کارهای نمایشی بدل می‌کند. از موقعیت‌های به دست آمده برای حال و مقتضیات لحظه‌ای استفاده می‌برد و قدرت پیش‌بینی برای توسعه را ندارد چون دانش آن را نیافته و تجربه علمی نیندوخته است. علاوه بر نارسایی‌های ناشی از عملکرد مدیران مذکور ناباوری مدیران سطوح بالا و میانی نیز مزید بر علت است که در واقع این نقیصه موجب بروز مدیریت ضعیف و مسئله‌ساز کتابخانه‌های کشاورزی می‌شود.

بودجه و برنامه‌ریزی

در هیچ یک از برنامه‌های توسعه کشور مربوط به بخش کشاورزی صراحتاً به اهمیت اطلاعات و رونق مراکز اطلاع‌رسانی کشاورزی کشور اشاره‌ای نشده است. در برنامه‌های توسعه اهمیت نقش تحقیقات مد نظر قرار داده شده است ولی اطلاعات را کلید آن ندانسته و از توجه به آن دور مانده‌اند. این است که تحقیقات کشاورزی در کشور امری مجرد و منتزع از چرخه صحیح اطلاع‌رسانی صورت می‌گیرد و بیشتر به مجموعه بریده‌های جراید با استفاده از اطلاعات گذشته نگر که به شکل اسناد و مدارک کشاورزی در آرشیوها و کتابخانه‌ها ضبط و نگهداری می‌شود،

شباهت دارد. همین عدم توجه در برنامه‌ریزی‌ها موجب شده که بودجه خاصی برای گسترش کمی و کیفی کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی کشاورزی کشور (به جز وزارت جهاد) تعریف نشود. معمولاً در آخرین لحظات کار تکمیل بودجه نویسی رقمی کلی بدون هیچ‌گونه محاسبه دقیقی در ارتباط یکی از سرفصل‌های ذیربط و یا در پوشش یکی از طرح‌های عمرانی منظور می‌کنند. اما چون هیچ‌گونه حجتی بر آن نیست حتی اگر تصویب هم بشود و تخصیص یابد دستیابی به آن از دشواری‌های بارز کار در کتابخانه‌های کشاورزی محسوب می‌شود.

تجهیزات و ساختمان

کتابخانه به عنوان کارگاهی آموزشی و محل رویارویی انسان‌ها با پدیده‌های مختلف زندگی و حیات علمی ملزم به بهره‌مندی از ابزار و وسائل و به طور کلی تجهیزات مورد نیاز است. در حال حاضر اغلب کتابخانه‌های کشاورزی فاقد تجهیزات لازم برای ارائه خدمات ساده کتابداری هستند و از فن‌آوری اطلاعات فقط مفهوم خرید یک دستگاه رایانه و استقرار آن در گوشه‌ای بدون کاربرد صحیح مطرح شده است.

در مورد ساختمان نیز همین نظر صادق است. اما به علت وجود مشکلات اساسی و ضرورت رفع نارسایی‌های موجود کمتر درباره چگونگی ساختمان کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی کشاورزی صحبت و حتی تفکر می‌شود.

چه باید کرد؟

اگر کتابخانه‌ها همراه و همپای مؤسسات و مراکز آموزشی و تحقیقاتی و اجرایی کشاورزی موجود اجازه رشد بیابند می‌توانند با ارائه خدمات مناسب در سطح بنیادی و اساسی جلوه کنند. به ویژه آن‌که توسعه کشاورزی بخشی از توسعه ملی به شمار می‌رود، ضرورت این امر بسیار جدی است. علاوه بر آن، خدمات اطلاع‌رسانی کشاورزی ایران باید به گونه‌ای باشد که بتواند مقارن و هم‌تراز با پایگاه‌های اطلاعاتی دنیا در حوزه کشاورزی فعالیت کند و در جهت داد و گرفت هم‌زمان و به‌نگام اطلاعات توانا باشد. بدیهی است برای نیل به چنین مرحله‌ای باید بسیاری از ناهمواری‌ها، ناآگاهی‌ها و ناباوری‌ها که در وضعیت موجود عوامل باز دارنده هرگونه برنامه پیشرو در خصوص توسعه خدمات اطلاع‌رسانی کشاورزی کشور است از میان برود و در جهت رفع کاستی‌ها نیز اقدام شود. قطعاً هر عاملی که توسعه را تسهیل بخشد درخور اهمیت است و از طرفی به تقویت و پشتیبانی نیاز دارد تا جامعه مرتبط بتواند خود را با شرایط پیوسته در حال دگرگونی، تطبیق دهد. در این راستا وزارت کشاورزی به رغم قدمت پیشینه و وجود

کتابخانه‌ها و آرشیوهای متنوع و متعدد در سراسر کشور و یا وزارت جهاد به علت برخورداری از تنوع فن‌آوری اطلاعات کشاورزی باید یک پایگاه اطلاعاتی واحد یعنی کتابخانه‌ای به عنوان مرکز اصلی برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در خصوص کتابخانه‌های کشاورزی داشته باشند.^۱ این مرکز که پیش‌نیاز ایجاد "کتابخانه ملی کشاورزی ایران"^۲ همانند سایر کشورهای پیشرفته جهان خواهد بود، می‌تواند فعالیتی گسترده از نظر تحقیقات کتابداری و اطلاع‌رسانی کشاورزی، نظارت بر ایجاد و بازسازی کتابخانه‌های تحت پوشش وزارتخانه و احتمالاً بخش کشاورزی، اجرای نظام‌های اطلاع‌رسانی کشاورزی، تولید منابع اطلاعاتی و مرجع، و همچنین مشاوره در امور جاری و تخصصی واحدهای اطلاعاتی مذکور داشته باشد. ضمناً این کتابخانه‌ها باید از امکانات چاپ و نشر به شیوه نوین نیز بهره‌مند شده و در این راستا مجهز گردند تا با انتشار انواع نشریات و آثار مفید ادواری و تک‌نگاری بتواند خدمات آگاهی‌رسانی جاری کشاورزی ایران را در سراسر کشور حتی به گونه برون‌مرزی اشاعه و گسترش دهد. نکته مهم دیگری که در چنین کتابخانه و یا مرکزی باید مورد توجه قرار گیرد، ضرورت کاربرد تجهیزات نوین و فن‌آوری اطلاعات است زیرا سهولت و سرعت به علاوه صحت و دقت اساس خدمات مفید اطلاع‌رسانی در عصر تحولات سریع و چشمگیر علمی و دوره پیشرفت‌های فن‌آوری‌هاست و برای رسیدن به حد کمال مسلماً لازم الاجرا و گریزناپذیر است. این کتابخانه به عنوان هسته اصلی اطلاع‌رسانی کشاورزی می‌تواند با تهیه و تنظیم برنامه‌های مفید و مؤثر از دوباره کاری‌ها، اشتباهات و اتلاف وقت ممانعت به عمل آورد. در مقابل فعالیت گسترده‌ای در زمینه خدمات عمومی ارائه دهد و زمینه را برای ایجاد باور واقعی در پژوهشگران و کارشناسان کشاورزی نسبت به اهمیت منابع اطلاعاتی به خصوص مراجع ردیف دوم نظیر انواع کتابشناسی‌ها، چکیده‌ها، مقاله‌نامه‌ها، فهرست‌ها و فهرستگان‌ها مهیا سازد و آنها را که هنوز به ترجمه بخشی از آثار علمی و تحقیقاتی کشاورزی دنیا دست می‌زنند و بدون توجه به بنیان‌های فکری و فرهنگی این سرزمین و بدون مد نظر قرار دادن امکانات بالفعل و تجربیات پیشینیان، و بدون پیش‌بینی و آینده‌نگری‌های لازم اقدام به ارائه انواع طرح‌ها و برنامه‌های مختلف کشاورزی در ایران می‌کنند، هدایت و نظارت کند. در این تلاش ضرورت ارتباط منسجم با مراکز اطلاع‌رسانی منطقه‌ای و بین‌المللی نیز مطرح است زیرا در حال حاضر آنچه را که در کشورمان اطلاعات و

۱. مصوبه ادغام وزارت کشاورزی و وزارت جهاد در سال ۱۳۷۹ به اجرا در آمد و در حال حاضر به نام وزارت جهاد کشاورزی کار خود را آغاز کرده است.

۲. پیش‌نویس طرح تأسیس کتابخانه ملی کشاورزی ایران همراه با ماده واحده آن برای تصویب در سال ۱۳۷۴ تهیه و ارائه گردید که متأسفانه در وادی نسیان و بی‌توجهی قرار گرفت.

اطلاع‌رسانی کشاورزی می‌نامیم فاصله بسیار با همتای جهانی خود دارد. برابر آخرین بررسی که طی دهمین همایش پنج سالانه انجمن بین‌المللی متخصصان اطلاع‌رسانی کشاورزی [IAALD] در ۲۳ ژانویه - اول فوریه سال ۲۰۰۰، داکار (سنگال)، صورت گرفت اعلام شد که "انزوای اطلاع‌رسانی کشاورزی" به مفهوم تولید و توزیع اطلاعات محدود تخصصی به طور موردی دیگر مفید نیست و با تفکر ایجاد "وفاق در اطلاع‌رسانی کشاورزی" باید از وضع منزوی به سمت ایجاد مزرعه‌ای کارآ، پویا و همگانی حرکت کرد. در این میان اگر واحدهای کوچک اطلاعاتی نخواهند در مسیر تعالی و همگانی شدن گام بردارند، مرگ آنها فراخواهد رسید. در فرایند این دگرگونی، نقش متخصصان اطلاع‌رسانی کشاورزی به عنوان کسانی که دانش فنی و سواد اطلاعاتی را مورد توجه قرار می‌دهند در قالب ابزار ایجاد آگاهی اهمیت به‌سزایی دارد. موفقیت این "وفاق" بستگی به مدیریت و خدمات کسانی دارد که با شایستگی‌های خود مقوله مزبور را در دو بخش مهم برنامه‌ریزی، و خدمات اطلاع‌رسانی مفهوم می‌بخشند. البته در این زمینه تعارضاتی هم وجود دارد که باید به آن نیز به عنوان مشکل موجود توجه کرد و در جهت رفع آنها کوشید، مثل آگاهی‌های تجربی نیروی انسانی در برابر متخصصان تحصیلکرده، عدم همکاری متولیان دولتی در کشورهای جهان سوم و نهایتاً چگونگی رشد اقتصادی این گونه کشورها. در این نشست بین‌المللی توسعه منابع انسانی را با توجه به مهارت‌های تخصصی در رویکردهای اطلاعاتی نوین عامل مهم ایجاد تحول در زمینه تخصصی اطلاع‌رسانی کشاورزی دانستند. زیرا امروزه دانش راکد و منجمد کتابداران و اطلاع‌رسانان کشاورزی در کشورهای در حال رشد نه تنها نمی‌تواند در ارائه خدمات بدون مرز اطلاع‌رسانی مؤثر باشد، بلکه به لحاظ عدم ایجاد تسهیلات لازم زمینه جمود و رکود اطلاعات به مفهوم "انزوا" در این عرصه مهم و نوین فراهم می‌گردد (عماد، ۱۳۷۹، ص ۲۰-۲۳).

کشور ما شایسته داشتن یک نظام اطلاع‌رسانی کشاورزی نوین و منسجم است که مسلماً فقط در پرتو برخورداری از یک مدیریت صحیح اطلاعات کشاورزی محقق خواهد شد. زیرا باید ضمن توان گذر از دوره سنتی، قادر باشد با برنامه‌ریزی و طراحی یک ساختار منسجم و منطقی به دنیای نوین فن‌آوری اطلاعات وارد شده و با آن همراه و هماهنگ شود. بدیهی است در این راه باید از توان نیروی انسانی فعال و آگاه و ابزارهای نوین تخصصی نیز بهره‌مند گردد.

مآخذ

۱. ایرانشهر. تهران: کمیسیون ملی یونسکو، ۱۳۴۳. ج ۲.
۲. ابروانی، هوشنگ (۱۳۷۵). یادنامه بزرگداشت هفادمین سال تأسیس دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران.

- ۷۶-۱۳۰۶). کرج: دانشگاه تهران، دانشکده کشاورزی.
۳. تروپ، پینر (۱۳۶۵). نقش مدیریت اطلاعات در جهت تقویت تحقیقات ملی کشاورزی. ترجمه نسرین دخت عمادخراسانی، زیتون. ش ۶۱. شهریور: ۳۶-۳۹.
۴. جهان‌آرا، غلامعلی (۱۳۵۶). تاریخچه وزارت کشاورزی. تهران: وزارت کشاورزی.
۵. _____ (۱۳۶۵). سیر تطور، اهداف، وظایف، تشریح تشکیلات موجود، اهمیت فعالیت‌های وزارت کشاورزی. تهران: وزارت کشاورزی.
۶. راوندی، مرتضی (۱۳۵۷). تاریخ اجتماعی ایران: جلد سوم، طبقات اجتماعی بعد از اسلام. تهران: امیرکبیر.
۷. عمادخراسانی، نسرین دخت (۱۳۷۰). "اطلاعات در خدمت ترویج کشاورزی" در مجموعه مقالات ششمین سمینار علمی ترویج کشاورزی. مشهد: دانشگاه فردوسی، وزارت کشاورزی.
۸. _____ (۱۳۷۰). "خدمات اطلاع‌رسانی کشاورزی ایران: یک تجربه". کتابداری. دفتر ۱۷.
۹. _____ (۱۳۷۱). "به مرکز خدمات روستایی شهریار بیایید". ستبله. ش ۴۳. آبان.
۱۰. _____ (۱۳۷۱). "بررسی رویدادهای عرضه اطلاعات در کشاورزی ایران". کیهان، ۱۶ اسفند.
۱۱. عمادخراسانی، نسرین دخت (۱۳۷۲). فهرستگان کشاورزی ایران. تهران: وزارت کشاورزی.
۱۲. _____ (۱۳۷۹). "گزارش از دهمین همایش پنج‌ساله انجمن بین‌المللی متخصصان اطلاع‌رسانی کشاورزی". زیتون. ش ۱۴۵. مهر و آبان.
۱۳. کشتی‌رانی، شقایق (۱۳۷۸). "بررسی ساختار سازمان مراکز اطلاع‌رسانی مهم دنیا و ارائه الگوی ساختار سازمانی بهینه برای مرکز اطلاع‌رسانی و خدمات علمی جهاد سازندگی". پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری. اهواز: دانشگاه شهید چمران.